

ردیف ستور
استاد ابوالحسن صبا
(دوره اول و دوم)

بازنویسی،
ویرایش
و تعلیقات
شهاب منا

کنیا
مشرکت چاپ و نشر

سرشناسه	: صبا، ابوالحسن، ۱۲۸۱-۱۳۳۶.
عنوان و نام پدیدآور	: ردیف سنتور استاد ابوالحسن صبا (دوره اول و دوم) / بازنویسی، ویرایش و تعلیقات شهاب مینا.
مشخصات نشر	: تهران: خنیاگر، ۱۴۰۲.
مشخصات ظاهری	: ۲۴۸ ص. مصور، پارتیسیون؛ ۲۹×۲۲ س.م.
شابم دوره	: ۵-۰۰-۸۰۲۶۳۵-۰-۹۷۹
شابم	: ۲-۰۱-۸۰۲۶۳۵-۰-۹۷۹
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
موضوع	: موسیقی برای سنتور-- پارتیسیون Santur music -- Scores and parts موسیقی برای سنتور-- قطعه های آموزشی -- پارتیسیون Santur music -- Teaching pieces -- Scores and parts موسیقی ایرانی -- پارتیسیون Music, Iranian -- Scores and parts* موسیقی آوازی -- ایران -- پارتیسیون Vocal music -- Iran -- Scores
شناسه افزوده	: مینا، شهاب، ۱۳۵۸-
شناسه افزوده	: صفایی، رامین، ۱۳۴۱-
رده بندی کنگره	: MT ۶۵۴
رده بندی دیویی	: ۷۸۹/۷۴
شماره کتابشناسی ملی	: ۹۳۱۷۰۵۶
اطلاعات رکورد کتابشناسی	: فیپا

فهرست مطالب

- تصویر آگهی ابوالحسن صبا و مرتضی عبدالرسولی برای کلاس سنطور حبیب سماعی----- ۶
- مقدمه ویراستار----- ۱۳
- افرادی که در تهیه مطالب و ویرایش و آماده‌سازی انتشار ردیف سنتور استاد ابوالحسن صبا مؤثر بوده‌اند. ----- ۱۶
- رئوس موارد انجام‌شده در ویرایش کنونی----- ۱۷

توضیحات

- رسم الخط پیشین ردیف سنتور استاد ابوالحسن صبا----- ۲۶
- اصلاح و تغییر رسم الخط نت‌نگاری سنتور----- ۲۶
- رسم الخط ویرایش کنونی ردیف سنتور استاد ابوالحسن صبا ----- ۲۷
- اشکال محذوف نت‌نویسی در ویرایش حاضر----- ۳۳
- طرح نمونه‌ای از مشکلات رسم الخط پیشین ردیف سنتور استاد ابوالحسن صبا...----- ۳۴
- نام گوشه‌ها----- ۳۸
- بررسی اشعار ردیف سنتور استاد ابوالحسن صبا----- ۳۹
- تغییر و تکمیل اشعار ردیف سنتور استاد ابوالحسن صبا----- ۴۰
- اشعار افزوده فرامرز پایور----- ۴۱
- اشعار افزوده و جایگزین‌شده به پیشنهاد رامین صفایی----- ۴۱
- بازنویسی برخی قطعات ضربی در میزان‌نمای دیگر----- ۴۳
- کوک‌ها----- ۴۵
- توضیحات تکمیلی درباره کوک‌ها----- ۴۶

دوره اول

- یادداشت «هنرمندان را بشناسید» (شرح حال و تصویر جوانی ابوالحسن صبا)----- ۵۱
- مقاله «صبا و سنتور»، نوشته حسین صبا----- ۵۲
- شجره‌نامه استاد- شاگردی سنتورنوازان قاجار----- ۵۶
- درباره سه تن شاگردان حبیب سماعی که ابوالحسن صبا در نگارش ردیف سنتور از اطلاعات ایشان بهره برده است.----- ۵۷
- دعوتنامه روح‌الله خالقی از ابوالحسن صبا برای شرکت در مهمانی انجمن موسیقی ملی...----- ۶۰
- نامه روح‌الله خالقی به ابوالحسن صبا مبنی بر تصویب و تأمین بودجه انتشار دوره اول سنتور...----- ۶۱
- روی جلد چاپ اول دوره اول سنتور----- ۶۳

- دستخط صبا در چاپ اول دوره اول سنتور حاوی تشکر از نت نویس و خوشنویس ----- ۶۴
- مقدمه ابوالحسن صبا در چاپ اول دوره اول سنتور ----- ۶۵
- توضیح روش نت نویسی در چاپ اول دوره اول سنتور در دو صفحه ----- ۶۶
- طرح روی جلد چاپ دوم دوره اول سنتور ----- ۶۹
- صفحه عنوان چاپ دوم دوره اول سنتور ----- ۷۱
- توضیح روش نت نویسی و کوک در چاپ دوم دوره اول سنتور در هفت صفحه ----- ۷۲

نت های دوره اول سنتور

سه گاه

- چهارمضراب سه گاه ----- ۷۹
- آواز سه گاه ----- ۸۰
- پیش زنگوله ----- ۸۱
- بازنویسی آوازی پیش زنگوله ----- ۸۳
- درآمد دوم ----- ۸۶
- نغمه ----- ۸۷
- زابل ----- ۸۷
- سه مضراب ----- ۸۸
- مقدمه مویه ----- ۸۹
- مویه ----- ۹۰
- چهارمضراب مخالف ----- ۹۱
- [مخالف] ----- ۹۲
- مغلوب [مغلوب] ----- ۹۴
- زنگ شتر قدیم [نغمه مخالف] ----- ۹۴
- مثنوی مخالف ----- ۹۵
- جفتایی ----- ۹۶
- شاه ختایی [هدی] ----- ۹۷
- پهلوی [زجزا] ----- ۹۸
- ضربی سه گاه ----- ۹۸

شور

- چهارمضراب شور ----- ۹۹
- درآمد خارا ----- ۱۰۱
- درآمد شور ----- ۱۰۲
- درآمد دوم شور ----- ۱۰۳
- درآمد سوم [پنجه شعری] ----- ۱۰۴
- رهاوی ----- ۱۰۴
- گریلی ----- ۱۰۵
- شهناز ----- ۱۰۶
- ضربی شهناز (دومضراب) ----- ۱۰۶

۱۰۷	-----	اگرشمه در شهناز]
۱۰۷	-----	قَرچه
۱۰۸	-----	نغمه
۱۰۹	-----	اگرشمه در رضوی]
۱۰۹	-----	[رضوی]
۱۱۰	-----	اگرشمه در رضوی]
۱۱۰	-----	[تحریر جوادخانی]
۱۱۱	-----	حسینی
۱۱۱	-----	ضربی حسینی
۱۱۱	-----	[چهارمضراب مجلس افروز]
۱۱۲	-----	[مقدمه بزرگ (ابوایتام)]
۱۱۲	-----	[حسینی]
۱۱۳	-----	[بزرگ]
۱۱۳	-----	[حسین]
۱۱۴	-----	دوبیتی
۱۱۴	-----	خارا
۱۱۵	-----	قجر
۱۱۵	-----	فرود به شور
۱۱۶	-----	صفحه پایانی چاپ دوم دوره اول سنتور
		اسناد ضمیمه دوره اول سنتور
۱۱۷	-----	پیش نویس نامه ابوالحسن صبا به وزیر فرهنگ درباره دوره اول سنتور
۱۱۸	-----	نامه وزارت فرهنگ به صبا درباره اهدای ۱۵۰ جلد کتاب دستور سنتور به عنوان حق التالیف صبا
۱۱۹	-----	آموزش نت خوانی، دستخط ابوالحسن صبا برای داریوش ثقفی
۱۲۰	-----	آموزش شمارش ضربها، دستخط ابوالحسن صبا برای داریوش ثقفی
۱۲۱	-----	قسمت هایی از دستگاه سه گاه دوره اول سنتور، تحریر ابوالحسن صبا برای داریوش ثقفی در هجده صفحه
۱۳۹	-----	سیر تغییر رسم الخط و اشعار دوره اول سنتور، شرح هشت صفحه از چاپ اول
۱۴۷	-----	مجوز انتشار چاپ پنجم دوره اول سنتور و ثبت آن در کتابخانه ملی ایران...

دوره دوم

۱۵۱	-----	طرح روی جلد دوره دوم سنتور
۱۵۲	-----	پیش خبر اعلان انتشار دوره دوم سنتور
۱۵۲	-----	تبلیغ انتشار دوره دوم سنتور
۱۵۳	-----	روی جلد چاپ اول دوره دوم سنتور
۱۵۴	-----	مقدمه صبا بر چاپ اول دوره دوم سنتور
۱۵۵	-----	توضیحات دوره دوم سنتور در پنج صفحه...

نت‌های دوره دوم سنتور
بیات ترک

۱۶۱	چهارمضرب ترک
۱۶۲	آواز ترک
۱۶۳	[داد]
۱۶۴	چهارمضرب
۱۶۴	حزین
۱۶۵	جامه‌دران
۱۶۶	شکسته
۱۶۶	چهارمضرب
۱۶۷	روح‌الارواح
۱۶۸	دوگاه
۱۶۸	شهابی [روایت صبا از صادق شهاب اصفهانی]
۱۷۰	قطار
۱۷۱	[نغمه قطار]
۱۷۲	مثنوی

ابوعطا

۱۷۵	چهارمضرب ابوعطا
۱۷۷	آواز ابوعطا
۱۷۸	[بسته‌نگار]
۱۷۸	[کرشمه در درآمد]
۱۷۹	[بسته‌نگار]
۱۸۰	سیخی
۱۸۰	[فرود با مضرب شلال]
۱۸۱	سه مضرب
۱۸۱	فرود ضربی
۱۸۲	حجاز
۱۸۳	[کرشمه در حجاز]
۱۸۳	[تحریر بغدادی]
۱۸۴	[شمالی]
۱۸۵	چهارمضرب [حجاز]
۱۸۶	گبری
۱۸۷	مثنوی گبری
۱۸۷	خسروشیرین
۱۸۹	چهارباغ

افشاری

۱۹۱	آواز افشاری
۱۹۲	چهارمضراب
۱۹۴	آواز افشاری
۱۹۴	کرشمه
۱۹۶	قرایی
۱۹۷	رهاوی
۱۹۷	[کرشمه در رهاب]
۱۹۸	عراق
۱۹۹	تخت طاقدیس
۲۰۰	صدری [روایت ابوالحسن صبا از صدر اصفهانی]
۲۰۱	مثنوی افشار
۲۰۲	[فرود]

دشتی

۲۰۳	چهارمضراب دشتی
۲۰۶	آواز دشتی
۲۰۶	[کرشمه در درآمد]
۲۰۷	حاجیانی
۲۰۸	عشاق
۲۰۸	چهارمضراب
۲۱۰	عشاق
۲۱۱	[سارنج]
۲۱۲	چوپانی
۲۱۳	گیلکی
۲۱۴	غم‌انگیز
۲۱۵	دشتستانی
۲۱۶	مثنوی
۲۱۶	دیلمان
۲۱۷	فرود
۲۱۸	به یاد گذشته
۲۱۹	صفحه پایانی چاپ اول دوره دوم سنتور - اسناد ضمیمه دوره دوم سنتور
۲۲۱	شابلون‌های کوک گام‌های ایرانی (برگرفته از مجموعه شخصی طلیمه کامران)
۲۲۲	دستخط صبا در تبیین گام بیست و چهار ربع پرده (برگرفته از مجموعه شخصی طلیمه کامران)
۲۲۳	آموزش شمارش ضرب‌ها توسط ابوالحسن صبا در دو صفحه (برگرفته از مجموعه شخصی طلیمه کامران)
۲۲۵	مقاله «اگر گرد نقطه‌دار مأخذ و واحد کشش می‌بود»، نگارش ابوالحسن صبا

- ۲۲۶ ----- مقاله «تفحص در اطراف و پیرامون $\frac{7}{4}$ و $\frac{5}{4}$ (پنج ضرب و هفت ضرب)»، نگارش ابوالحسن صبا
- ۲۲۸ ----- قرارداد اداره کل هنرهای زیبای کشور با ابوالحسن صبا برای چاپ و خرید دوره دوم سنتور
- ۲۳۰ ----- نامه وزارت فرهنگ که در آن به اهدای ۱۳۵ نسخه از کتاب ردیف سنتور صبا به دبیرستان‌ها و فرهنگ‌ها اشاره شده است.
- ۲۳۱ ----- دستخط زیبای صبا با موضوع درخواست خرید پنجاه نسخه از کتاب ردیف سنتور...
- ۲۳۲ ----- نت دستخط ابوالحسن صبا از چهارمضراب بیات ترک دوره دوم سنتور برای داریوش ثقفی در چهار صفحه
- ۲۳۶ ----- شرح چهار صفحه از چاپ اول دوره دوم سنتور
- ۲۴۰ ----- مجوز انتشار چاپ هشتم دوره دوم سنتور و ثبت آن در کتابخانه ملی ایران...
- ۲۴۴ ----- دربارهٔ راویان گوشه‌های «شهابی» و «صدری»...
- ۲۴۷ ----- دربارهٔ محمدولی کیمیاقلم، خوشنویس دوره‌های دوم و چهارم سنتور، ردیف استاد ابوالحسن صبا

توضیحات

رسم الخط پیشین ردیف سنتور استاد ابوالحسن صبا

رسم الخط ردیف سنتور استاد ابوالحسن صبا در چاپ اول دوره اول در سال ۱۳۲۸ طی دو صفحه به چاپ رسید. چنان‌که پیش‌تر اشاره شد، در چاپ دوم دوره اول که به کوشش فرامرز پایور و داریوش صفوت انجام شده و در آذرماه ۱۳۳۷ (یک سال پس از فوت ابوالحسن صبا) منتشر شده رسم الخط نگارش هم تفاوت‌هایی پیدا کرده و هم مفصل‌تر شده است. قسمت دیگری از رسم الخط صبا در دوره سوم ردیف سنتور استاد ابوالحسن صبا منتشر شد. در کتاب حاضر تصویر تمام صفحات مربوط به توضیح رسم الخط نت‌نویسی پیشین ردیف سنتور استاد ابوالحسن صبا جهت استحضار مخاطبان ارائه شده است.

اصلاح و تغییر رسم الخط نت‌نگاری سنتور

نگارنده در سال ۱۳۸۲ با سه ماه صرف وقت و مشورت با تعدادی از نوازندگان سنتور و تار و سه‌تار به گردآوری و بررسی انواع رسم الخط نت‌نویسی سنتور پرداخت که مشروح آن را طی مقاله «رسم الخط در رپرتوار سنتور» در فصلنامه موسیقی ماهور، شماره ۲۳، بهار ۱۳۸۳، منتشر کرد. (همین مقاله در سال ۱۳۸۸ طی کتاب مجموعه مقالات درباره سنتور توسط انتشارات سوره مهر بازنشر شد.) نتایج این مقاله اساس رسم الخط آوانگاری کتاب ردیف میرزا عبدالله براساس اجرای مجید کیانی به آوانگاری نگارنده قرار گرفت که در سال ۱۳۸۴ توسط مؤسسه فرهنگی هنری ماهور به چاپ رسید و تاکنون مورد استفاده سنتورنوازان قرار گرفته است.

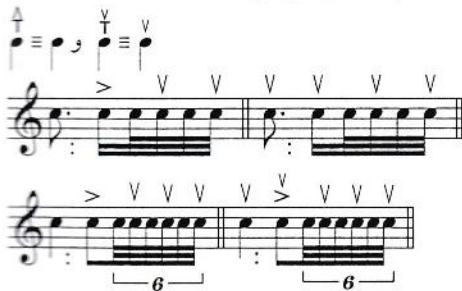
در سال ۱۳۹۳، در ابتدا ردیف سنتور استاد ابوالحسن صبا را مطابق با رسم الخط نگارش ابوالحسن صبا بازنویسی کامپیوتری کردم اما از آنجا که رسم الخط اصالت ندارد و تغییر آن تأثیری بر محتوا ندارد، بلکه اصلاح آن موجب سهولت آموزش می‌شود، در بازبینی نهایی آن در سال ۱۴۰۲ نهایتاً ردیف سنتور استاد ابوالحسن صبا را نیز به رسم الخطی که به آن رسیده بودم (با اندک تغییری) برگرداندم.

در پایان شرح رسم الخط فعلی، چند مورد از مشکلات رسم الخط استاد صبا را شرح داده‌ام اما برای اطلاع از دیگر موارد علاقه‌مندان را به مطالعه مقاله مذکور دعوت می‌کنم.

رسم الخط ویرایش کنونی ردیف سنتور استاد ابوالحسن صبا

تک ریز

هم در قطعات ضربی و هم در قطعات آواز کلیه نت‌های با کشش ♩ و بیشتر از آن به صورت راست ریز (♩) یا چپ ریز (♩) اجرا می‌شوند که به جهت اختصار از نوشتن ♩ و ♩ روی آنها صرف نظر می‌شود:

لازم به ذکر است:

۱. ♩ در آوازه‌ها به معنای تک با حداقل ریز (چهار ضربه) تعریف می‌شود (در مقایسه با ♩ که تعداد ریز بیشتری دارد).
۲. کشش تک اول ریز به صورت تقریبی نمایش داده شده است.
۳. در قطعات ضربی به دلیل کوتاه بودن زمان اجرای نت‌های ♩ عموماً ریز به چهار مضرب کاهش می‌یابد:

۴. برای تک ریز ♩ چهار تا شش ضربه راست و چپ ریز کافی است و مجموع کشش تک و ریز در قطعات آواز نباید بیشتر از ♩ شود. (برخی نوازندگان به اشتباه کشش سیاه را یک ونیم تا دو برابر بیشتر اجرا می‌کنند.) کشیده‌تر اجرا کردن کشش‌های سیاه موجب از بین رفتن تناسب کشش نت دارای ریز در قیاس با نت‌های بدون ریز شده اجرا را کش دار و ملال آور می‌کند.
۵. تک و ریز نباید هم‌شدت اجرا شوند؛ تک‌ها می‌بایست پر قدرت و ریزها نرم و آهسته اجرا شوند. این طرز اجرای ریز در بهبود صدادهی نوازندگی تأثیر بسزایی دارد:

همین تفاوت شدت بین اجرای تک، و غلت پس از آن نیز باید لحاظ شود. (تک پر شدت و غلت پس از آن آهسته اجرا شود.)

کلیه نت‌های با کشش کمتر از $\frac{1}{2}$ چنان‌که به صورت تک و ریز اجرا شوند، با علائم $\uparrow$ و ∇ نشان داده می‌شوند:

نت‌های دوبل: به صورت زیر اجرا می‌شوند:

ریز: چنان‌که علامت T بالا یا پایین نتی باشد، به صورت ریز اجرا می‌شود:

مضرب‌های بدون ریز

چنان‌که در نت‌های با کشش $\frac{1}{2}$ و بیشتر از آن زیر یا روی سرنت نقطه قرار گیرد، از اجرا به صورت تک و ریز باید خودداری کرد و به جای آن فقط یک ضربه تک زد:

(در مورد کشش چنگ نقطه دار در رسم الخط صبا برای آنکه علاوه بر نقطه سمت راست، نقطه دیگری بالا یا پایین سرنت نوشته نشود، آن را به صورت چنگ و سکوت دولاچنگ می‌نگارند. همچنین گاه به جای کشش سیاه با نقطه در بالا یا پایین سرنت، چنگ و سکوت چنگ می‌نویسند.)

ممکن است اولین مضرب ریز از نتی دیگر نواخته شود که به صورت زیر نگارش می‌شود:

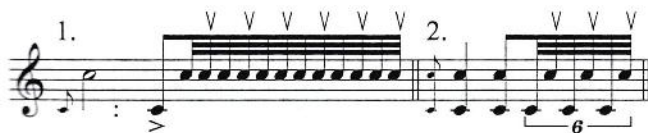
و به طرز مشابه:

برای نت‌های با کشش ♩ و بیشتر از آن چنان‌که بین نت‌های ♩ و ♩ و نت بعد خط اتصال قرار نگیرد، ♩ و ♩ به عنوان نت زینتی برای تک ابتدای ریز محسوب می‌شوند:

لازم به ذکر است ♩ (پیشای کوتاه) نت زینتی است که ارزش زمانی کوتاهی دارد و سریعاً به نت بعد از خود متصل می‌شود؛ لذا تعریف قبلی از نمونه ۱ که در آن ♩ به عنوان تک ابتدای ریز محسوب می‌شد صحیح نیست. ممکن است تک ابتدای ریز نیز با نت ریز متفاوت باشد که در این صورت به یکی از حالت‌های زیر نگارش می‌شود:

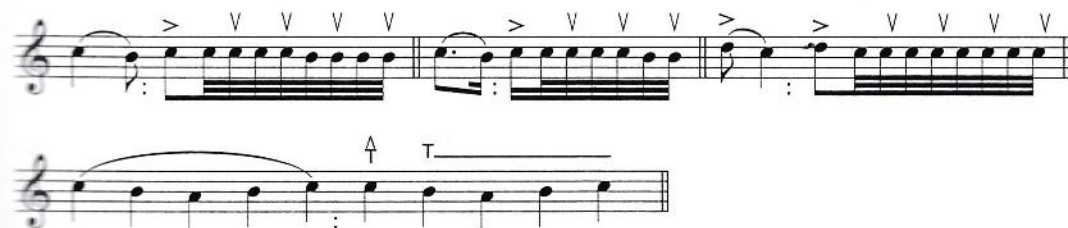

♩ (چنگ کوچک) برای تک ابتدای ریز به کار رفته در قیاس با ♩ کشش زمانی بیشتری را (از کشش نت پس از خود) به خود اختصاص می‌دهد. توالی ♩ و ♩ بدین صورت اجرا می‌شود:

خط اتصال^۱

وقتی خط اتصال بین دو یا چند نت قرار داده می‌شود، منظور اجرای آنها به صورت به هم پیوسته (متصل) است که در سازهای کششی با یک آرشه، در آواز با یک نفس و در سازهای مضرابی داستان دار، مانند تار و سه تار، بدون رها کردن سیم (توسط انگشتان دست چپ) انجام می‌گیرد (جهت توضیح بیشتر نک. مینا ۱۳۸۳: ۹۴). در سنتور لگاتو با ادامه یافتن ریز روی نت بعد معنا پیدا می‌کند:

(اجرای لگاتو با ادامه یافتن نت ریز روی نت بعد در ردیف سنتور استاد ابوالحسن صبا اغلب در حرکت پایین رونده به کار رفته اما امروزه در حرکت بالارونده نیز به کار رود.)

The Radif of Maestro Abolhassan Saba for Santur (Courses 1 , 2)

Edit and Appendices
Shahab Mena

مجموعه دو جلدی ای که فراروی خود دارید حاوی بازنویسی کامپیوتری و ویرایش ردیف سنتور استاد ابوالحسن صبا است که با تعلیقاتی مفصل ارائه شده است. در ویرایش نت‌ها جملات و اجزای آنها از هم تفکیک شده، اشعار هجا به هجا زیر نت‌ها آوانویسی، و نحوه وصل چنگ‌ها و دولانچنگ‌ها در فیگورهای موسیقایی بازبینی شده‌اند. همچنین رسم‌الخط نگارش نت‌ها و علائم نت‌نویسی مورد ویرایش قرار گرفته، مشکلات رسم‌الخط پیشین رفع شده و نحوه نگارش فیگورهای مشابه همسان‌سازی، و نت‌نویسی بی‌تصرف در محتوا ساده‌نویسی شده است. کتاب حاضر مجموعه‌ای از اطلاعات تاریخی درباره ردیف سنتور استاد ابوالحسن صبا را نیز در بر دارد، از جمله قراردادها و مراسلات مربوط به انتشار و ثبت در کتابخانه ملی، اخبار انتشار در نشریات قدیم موسیقی، تصویر جلد و مقدمه و توضیحات ابتدا و مؤخره چاپ‌های اولیه، هریک از دوره‌های چهارگانه و اسناد و مقالات تکمیل‌کننده آنها به قلم صبا، صفحاتی از نت‌های چاپ اول و دوم دوره‌ها، دستنویس‌های صبا از دوره اول ردیف خویش برای یکی از شاگردانش و رونوشت نسخه پیش از انتشار دوره سوم ردیف استاد و مقایسه آنها با نسخه چاپی و بازنشرهای ردیف سنتور صبا که سیر تکوینی محتوا و رسم‌الخط نگارش آن را نشان می‌دهند. از هنرمندانی که در قالب راوی مطالب، ویراستار، نت‌نویس، خوشنویس و... در به‌ثمررساندن و انتشار ردیف سنتور به استاد ابوالحسن صبا یاری رسانده‌اند نیز یاد شده و شرح حال و تصاویری از ایشان درج شده است. ویراستار در ضمیمه به مصاحبه با آخرین شاگردان زنده صبا نشست، اطلاعات تاریخی و فنی ایشان را درباره ردیف سنتور استاد ابوالحسن صبا گردآورده، ضمائم و متن کتاب را با تصاویر سنتورنوازی صبا و شاگردان برجسته او مزین کرده و اشعار به‌کاررفته در این ردیف را نیز مورد بررسی قرار داده است. ویراستار در کتاب حاضر، با تلاش چندساله خود در ویرایش نت‌ها و گردآوری اسناد کمیاب، کوشیده است این کارگان ارزنده سنتورنوازی کلاسیک ایرانی را بیش از پیش به نسل کنونی سنتورنوازان بشناساند و آموزش آن را تسهیل کند.

بتهوون
مرکز موسیقی بتهوون شیراز

سبیا
شهرخیاکو